

Cine nu cade nu se poate înălța (Lucian Blaga)

TEZAU

Foaie a Bibliotecii Academiei Române

Tronul Hetimasiei

ANUL II, NR.4

APRILIE 2021

APARE LUNAR

GÂNDURI PENTRU UN GIUVAER

MĂNĂSTIREA VORONEȚ

pag. 2-3

BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI DIN BUCOVINA ÎN PATRIMONIUL UNESCO

pag. 12

SFÂNTA MĂNĂSTIRE VORONEȚ

Vatră de cultură și spiritualitate

pag. 4-5

Pictura frescelor de la Voroneț și xilogravura premodernismului moldovenesc

pag. 6-7

CUVIOSUL DANIL SIHASTRU ÎN DOCUMENTE

pag. 8

RECONSTRUIREA ZESTREI DE VALORI BIBLOFILE A MĂNĂSTIRII VORONEȚ

pag. 10-11

Constantin Noica despre bisericile din Bucovina

pag. 9

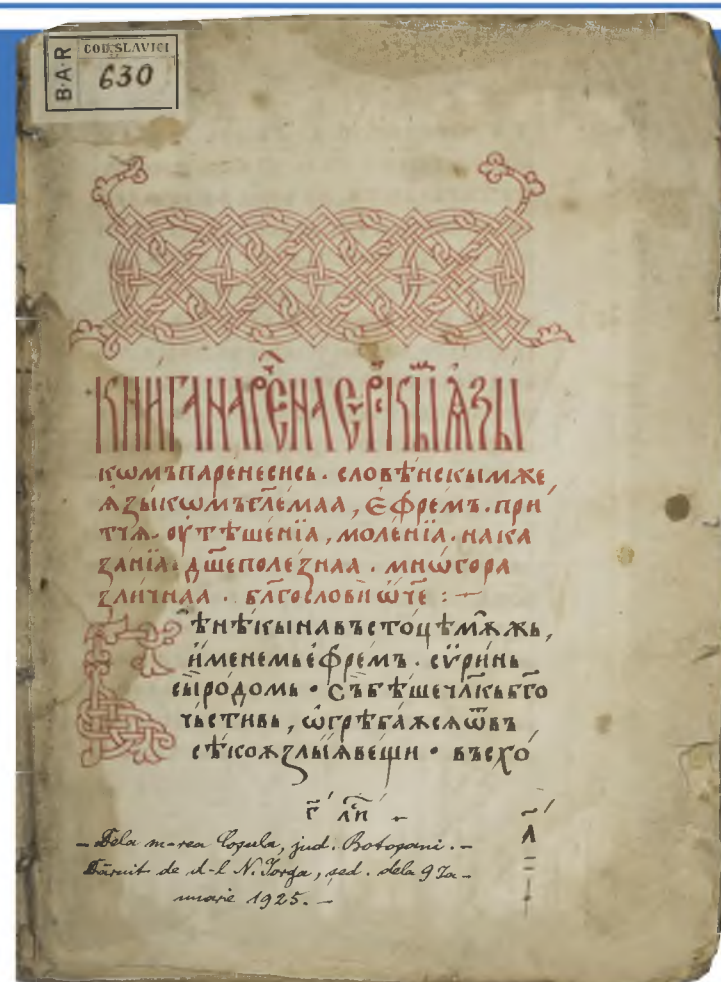
UN MANUSCRIS SLAVON COPIAT LA VORONEȚ DE CALUGĂRUL IOAN

Între manuscrisele primite în dar în 1925 de Biblioteca Academiei Române de la Nicolae Iorga (așa cum notează Ioan Bianu la f. 1 a manuscrisului), se găsește un manuscris slavon provenind de la Mănăstirea Coșula, Efreim Sirul, *Cuvântări* (P. P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 2018, p. 35-36), deosebit de interesant, atât datorită datei la care a fost copiat, cât și a însemnărilor pe care le conține. Astfel, la f. 476v, scriitorul manuscrisului consemnează: „Aici am șezut la mănăstirea Voroneț puțină vreme, pentru mântuirea mea, anul Domnului 1718, luna decembrie, zile 10, monah Gavril”. Câteva pagini mai încolo, face o altă însemnare:

„În anul 7058 (1550) monahul Ioan, Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu făptuirea Sfântului Duh, din porunca și îndemnul Preasfințitului Mitropolit Grigore, iată, cu râvnă am dorit din inimă și am dat din averea mea dreaptă și am făcut această carte numită

Sfântul Efreim și am dat-o la mănăstirea Voroneț, unde este hramul Sfântului mare Mucenic al lui Hristos Gheorghe și unde din tinerețe m-am făcut călugăr și din copilărie m-am făgăduit lui Dumnezeu, cu rugăciunea Sfântului părintelui nostru Daniil cel Nou și aici am primit sfântul și cinstitul chip îngeresc și unde m-am trudit cu toată silința mea suflătească și am întărit sfânta mănăstire în toată viața mea cu agonisita mea dreaptă și dăruită de Dumnezeu, ca să-i fie binecuvântare și veșnică pomană, veșnica lui pomenire. Și am dat pentru rugăciunea mea și a părinților mei. Dacă cineva ar îndrăzni să clinească dania mea sau s-o ia sau s-o vândă de la sfânta mănăstire și de la sfânta biserică, să fie blestemat și lepădat de la legea sfântă și de la dogmele celor 318 sfinți părinți cei de la Niceia și de Sfântul mucenic al lui Hristos, Gheorghe. Amin”. Manuscrisul este scris în limba slavonă de redacție mediobulgară, cu titluri și inițiale cu roșu.

Gabriela Dumitrescu

GÂNDURI PENTRU UN GIUVAER -

Când eram la minister, obișnuiam deseori să mă duc în diverse zone ale țării pentru a vedea cum era pus în practică unul din programele la care țineam, în mod aparte, normalizarea vieții la sate.

Și cum era și firesc, reintrarea Bisericilor și Mănăstirilor în viața spirituală și peisajul urbanistic al satelor se impunea ca o necesitate, după decenii de prigoană și interdicții.

Cu un astfel de prilej am ajuns, într-o zi de septembrie a anului 1997, la Mănăstirea Voroneț. Ne-a întâmpinat Maica Elena, care ne-a spus că este singură în curtea Mănăstirii, căci Maica Stareță „veghea în câmp unde toată obștea lucrează la strâns porumbul”.

După ce ne-a povestit câte ceva despre istoria acestui lăcaș, înălțat de Ștefan cel Mare, într-o singură vară, „în trei luni și trei săptămâni”, din mai până în septembrie, ne-a vorbit și despre necazurile actuale ale Bisericii, curățarea picturii după secole, refacerea acoperișului...

Am întrebat atunci „Maică Elena, ce v-ar trebui ca să începeți lucrările de restaurare?”. A zâmbit și mi-a spus, mai întâi, că aș fi primul guvernant care pune o astfel de întrebare. Apoi a adăugat că ar fi nevoie de bani, „măcar să începem”.

Am promis că voi propune ca, printr-o hotărâre de guvern, o anumită sumă de bani să fie transferată de Ministerul Lucrărilor Publice în contul Ministerului Culturii. Cu timiditate, mi-a sugerat ca să se specifice în hotărârea de guvern că banii vor fi pentru lucrări de restaurare a picturii interioare la Voroneț, pentru ca să nu apară greutăți. Reîntors la minister, am luat măsuri pentru a transforma vorbele în fapte, căci înțelesesem în cei câțiva ani de viață publică că cea mai eficientă politică este „politica faptelor”.

Ulterior, s-a alocat suma de 150 milioane lei pentru restaurarea picturii interioare de la Mănăstirea Voroneț. Banii au ajuns însă târziu, după multe peripeții. A fost nevoie de priceperea și fermitatea Maicii Starețe Irina ajutată de Maica Gabriela și profesorul Oliviu Boldură ca acești bani să poată fi cheltuiți în ultimele zile ale anului financiar pentru a nu se întoarce la buget. Strădania mea a fost apreciată peste ani, când Maica Stareță a spus că „domnul ministru Nicolae Noica a fost omul care, într-un fel sau altul, a aruncat în scaldătoare Mănăstirea Voroneț ca să fie restaurată”. Restaurarea picturii interioare, terminată în 1496, a scos „de sub fumul sutelor de ani o pictură uimitoare”.

În același timp, Mănăstirea Voroneț se înscrie printre monumentele de arhitectură ale patrimoniului universal prin unicitatea picturii exterioare realizate în vremea lui Petru Rareș. Era în 1547, iar cel care îi

păstoria pe moldoveni era mitropolitul Grigorie Roșca, erudit teolog, care a urmărit cu multă atenție realizarea acestei picturi, sinteză unică în epocă. Pictura realizată în frescă de zugravii

români, dovedește că aceștia erau artiști de mare sensibilitate și cultură.

M-am întrebat atunci cum au putut înfăptui înaintașii noștri lucrări atât de trainice, ce tehnici au folosit

pentru a ni le transmite nouă astăzi, după secole.

Și, pentru a încerca un răspuns, am promovat o cercetare în acest sens, făcută cu pricepere și profesionalism de Institutul pentru

Materiale de Construcții PROCEMA, sub coordonarea dnei profesor universitar Marcela Munteanu. Rezultatele cercetării le-am prezentat într-o comunicare la Academia Română „Paralelă după 500 de ani... Artiștii Voronețului și... Leonardo da Vinci”, în anul 2002, ca un omagiu adus Maicii Starețe Irina Pântescu la vârsta de 70 de ani, care a fost prezentă în impunătoarea Aulă a Academiei, în care nu mai găseai un loc liber. Îmi amintesc, cu plăcere, cuvintele rostite atunci de Academicianul Mihai Drăgănescu, care, după ce a transmis felicitările Academiei Maicii Starețe, a spus că „ar trebui să vorbim mai des și cu mai mare încredere despre aceste realizări remarcabile ale poporului nostru”. Cercetările efectuate la Voroneț au pus în evidență tehnica aparte de construcție a stratului-suport zidărie-tencuială - de o calitate ireproșabilă - pe care s-a aplicat apoi pictura. De sub depunerile așezate în timp a apărut astăzi, după mai bine de 500 de ani, o frescă a cărei frumusețe pare neverosimilă, gândindu-ne mai ales la faptul că s-a păstrat atâta timp. Conform legendei, după fiecare victorie a domnitorului Ștefan cel Mare pentru păstrarea granițelor țării se înălța din ordinul său câte o biserică sau o mănăstire. Voronețul a fost ridicat la sfatul Sisastrului Daniel, un important îndrumător al voievodului. Trei luni și trei săptămâni, atât au lucrat meșterii la construcția Voronețului. Era în anul

MĂNĂSTIREA VORONEȚ

1488, iar opt ani mai târziu, în 1496, a fost terminată și pictura din interior. Inițial, pentru exteriorul lăcașului s-au folosit materiale aparente. Ulterior, în vremea lui Petru Rareș, s-au pictat celebrele fresce exterioare.

Plecând de la formula simplă a planurilor de construcție și de la cupola pe pandantivi, meșterii au elaborat o arhitectură monumentală proprie, îmbogățită cu elemente noi: sistemul de boltire, care face trecerea în mod ingenios de la planul dreptunghiular la cel pătrat realizându-se astfel turle de o zveltețe uluitoare. Dar efectul surpriză îl constituie plastica decorativă, picturile murale uimindu-i și azi pe vizitatori.

În primul rând, este de remarcat timpul scurs între realizarea zidăriei și cel al picturii în frescă de circa opt ani la interior și aproape peste patruzeci de ani la exterior, ceea ce a permis o uscare perfectă a zidăriei.

Apoi, puritatea materialelor folosite pentru tencuială: var foarte curat și nisip cuarțos. Merită subliniat și modul de realizare a unei elasticități sporite prin armarea tencuiei cu

Moldovei, a acestei salbe de mănăstiri ce dănuie admirabil de peste 500 de ani poate fi aceea că domnitorii de atunci înțeleseseră ceea ce, peste veacuri, Nichifor Crainic exprima atât de clar:

„Evanghelia rezumă în mare parte viața morală. Și ei, domnitorii, au înțeles să ofere poporului o carte deschisă - tiparul facea primii pași - prin zugrăvirea ei pe pereții lăcașelor de cult”.

Dar Voronețul mai transmite prin pictura sa un mesaj - acela al unității celor două biserici mari (prin gestul apostolilor Petru și Pavel care își dau mâna la intrarea în Rai, gest atât de frumos descris de maicile care prezintă *Judecata de Apoi*).

Adevărat ecumenism în anul 1547. Și, poate, nu întâmplător pe pământ românesc, avea loc, în anul 1999, după 1000 de ani, vizita unui Papă, Papa Ioan Paul al II-lea într-o țară ortodoxă, unde se va întâlni cu Preafericitul Patriarh Teoctist.

De-a lungul anilor, am mai asistat la refacerea acoperișului Mănăstirii Voroneț, când am fost impresionat de cunoștințele Maicii Starețe în construcții, dar și de diplomația cu

câlți, paie subțiri sau păr de cal. Dar cred, mai ales, că foarte importantă a fost realizarea acestei lucrări cu suflet, credință și har.

De toate acestea a depins comportarea în timp a construcției, care a făcut față variațiilor de temperatură, umidității, vântului și tuturor cutremurelor din cele cinci secole de existență.

Ei au folosit atunci pictura pe zid în frescă despre care arhitectul Giorgio Vasari spunea că este „cea mai măiastră și cea mai frumoasă”. Tehnica frescei a apărut în Alexandria, în secolul I, ca o pictură decorativă, care cerea îndemănare și execuție rapidă. Fresca se lucrează pe peretele umed. Culoarele utilizate sunt rezistente la alcalinitatea varului. În general, sunt pigmenți naturali de tipul argilelor: verdele de pământ, ocru roșu, ocru

galben sau pigmenți pe bază de cupru (albastru azurit, verde malachit). Ea își are însă numele, contrar celorlalte genuri de pictură (ulei, tempera etc.), nu de la materialele pe care le folosește, ci de la baza pe care se pictează, adică tencuiala care trebuie să fie proaspătă (*al fresco*).

Cercetările făcute au scos în evidență tehnica deosebită de realizare a acestei picturi.

Poate vom avea înțelepciunea să ne aplecăm și noi, cei de astăzi, asupra acestor tehnici, adevărate modele de care avem nevoie.

Zugravii picturii de la Voroneț sunt cunoscuți în mică măsură. Numele lui Marcu Pristavul (la Voroneț) și al lui Dragoș Coman (la Arbore) chiar s-au păstrat. Fără îndoială că erau artiști de mare sensibilitate și cultură și nicidecum simpli zugravi.

Cred că trebuie revitalizat acest meșteșug al tehnicii în frescă și al restaurării, poate chiar prin școlirea unor oameni aparținând mănăstirilor. Trebuie menționat că bisericile din Bucovina s-au impus ca o operă remarcabilă, de o frumusețe greu de confundat, care merită să ocupe un loc vizibil în patrimoniul universal. Tocmai de aceea trebuie să sprijinim necondiționat conservarea și restaurarea mănăstirilor din Moldova. Iar menirea restauratorului este de a reface unitatea potențială a operei, fără a produce un fals istoric și estetic. Măicuțele și călugării pot fi în primul rând atrași în activitatea de restaurare, fiind cei mai implicați suflători în redarea strălucirii de altă dată a lăcașurilor sfinte în care viețuiesc de mulți ani. O explicație a apariției, în nordul

care înțelegea să-și impună soluțiile în fața dlui profesor arhitect V. Polizu și a meșterului constructor. Anii au cimentat „o frumoasă și onestă prietenie intelectuală, pe care trecerea vremii a adâncit-o” între Maicile de la Mănăstirea Voroneț și familia mea.

În acest moment de adevărată bucurie mă întreb cine sunt cele care trudesesc zilnic, necunoscute, pentru a îngriji și întreține această bijuterie, pentru a procura fonduri și a restaura monumentul.

Și, trebuie să o spunem apăsător, o obște de adevărate călugărițe, conduse de marele suflet Irina Pântescu, cărora le dorim mulți ani pentru cinstirea Marelui Domnitor care a fost Ștefan cel Mare și Sfânt.

Prof. ing. Nicolae Șt. Noica
Membru de onoare al
Academiei Române

SFÂNTA MĂNĂSTIRE VORONEȚ -

Mărturiile ale Evului Mediu, amplasate într-un vast ținut monahal de o rară frumusețe, mănăstirile din nordul Moldovei reprezintă emblema culturală a acelor vremuri. Frumusețea și originalitatea acestor edificii au constituit motivele pentru care au fost incluse în patrimoniul UNESCO. În acest context, Sfânta Mănăstire Voroneț se individualizează prin importanța sa istorică (ctitorie a Sfântului Voievod Ștefan cel Mare), prin importanța sa culturală (autentic muzeu de artă medievală moldovenească și loc în care s-au copiat și s-au păstrat vechi manuscrise românești) și prin importanța sa spirituală (se află sub semnul Sfântului Cuvios Daniil Sihastrul și a Mitropolitului Grigorie

Mănăstirea Voroneț a fost fondată în perioada de după moartea lui Alexandru cel Bun (1432), fiind dintru început o ctitorie boierească. Săpăturile arheologice atestă urmele unei vechi biserici de lemn înălțată de primii ctitori ai Mănăstirii Voroneț (se prea poate boierul Bârlă de la Hârlău și fiul său Stan Bârlăci). Într-o carte domnească din 22 ianuarie 1472, prin care voievodul Ștefan cel Mare scutește anual de orice vamă „două măști de pește” ale Mănăstirii Voroneț, este menționată pentru prima dată mănăstirea, hramul pe care-l purta și numele egumenului de atunci, Misail. Deducem de aici că, la acel timp, această așezare monahală avea deja o anumită vechime și

Conform legendei, biserica Mănăstirii Voroneț a fost zidită de Ștefan cel Mare după lupta de la Valea Albă - Războieni (1476) onorându-și astfel promisiunea făcută Cuviosului Daniil Sihastrul. Povestea sacră a Voronețului aduce astfel, alături de marele Ștefan, pe cel de al doilea ctitor, Cuviosul părinte Daniil, „unul din cei mai mari sfinți pe care i-a odrăslit pământul Moldovei, mare dascăl al pustiei și povătuitor al călugărilor” (arh. Ioanichie Bălan, Patericul românesc). Cel de al treilea ctitor al Mănăstirii Voroneț este Grigorie Roșca, Mitropolit al Moldovei din inițiativa căruia, în anii 1546 - 1547, s-a realizat adăugarea pridvorului prin care se intră acum în biserică și

pe fațade” (Vasile Drăguț). Reconstituirea etapelor de evoluție teritorială a Braniștii Mănăstirii Voroneț după repere toponimice documentare indică o suprafață de cca.12.000 ha la momentul 1515 și aproximativ 72.000 ha în faza de extensiune maximă (1630), când era depășită doar de Braniștea Mănăstirii Putna. *Pomelnicul Mănăstirii*, descoperit și pus în circulație de acad. Andrei Eșanu, aduce noi și importante informații despre daniil, moșii și averi care au făcut ca Voronețul să devină posesorul acestui întins domeniu. În ultima perioadă de domnie a Sfântului Ștefan cel Mare (1488-1504), Mănăstirea Voroneț a cunoscut o adevărată epocă de

Roșca). Înainte de 1989, istoria și filosofia conservării și valorificării acestui sfânt lăcaș vizau protejerea și punerea în valoare ca monument istoric de artă medievală. După 1 aprilie 1991, odată cu reluarea funcției monahale prin reînființarea mănăstirii ca mănăstire de călugărițe condusă de Maica Stareță Stavrofora Irina Pântescu, se intră în etapa de reconstrucție, restaurare și refacere a identității cultural-spirituale, o viață redescoperită și mărturisită în actualitate. În calitate de mărturisitori ai acestor valori, care nu sunt numai ancorate în timp ci, în primul rând, sunt înglobate în spiritualitatea creștină, nouă, monahiilor Sfintei Mănăstiri, ne revine responsabilitatea deosebită de a realiza arcul peste timp prin care să redescoperim pentru cei de azi acest imens tezaur de credință și de artă. După cum par să arate investigațiile efectuate până în prezent,

notorietate. Precum au arătat săpăturile arheologice, probabil după 1472, dar înainte de 1488, un incendiu a distrus vechea biserică de lemn și întregul ansamblu de construcții până la nivelul temelilor. Biserica actuală a fost ridicată în 1488 în numai trei luni și trei săptămâni (de la 26 mai la 14 septembrie). Cronologic, se situează după mănăstirea Putna (1466-1469), după bisericile din Milișăuți (1481) și Pătrăuți (1487) și în același timp cu biserica din Sfântu Ilie (1 mai - 15 octombrie 1488). Este ctitoria Sfântului voievod Ștefan cel Mare închinată, asemenea multor alte lăcașuri, Sfântului mare mucenic Gheorghe, sfânt patron și protector al Moldovei, alături de Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava. Corabie din piatră, plină de grație, simplitate și farmec, Biserica Mănăstirii Voroneț impune prin verticalitate, prin proporții armonioase, prin soliditatea structurii, a zidurilor masive susținute de contraforturi.

zugrăvirea întregului exterior al bisericii, de la soclu până la streșină, ca și a pereților interiori din noul pridvor. Piese semnificative din patrimoniul mănăstirii (tabloul votiv, inscripția pictată așezată la stânga ușii de la intrare și, de asemenea, inscripția filacteriului pe care-l poartă însuși Mitropolitul înfățișat alături de „Sfântul Daniil”, lespezile de mormânt, jilțul domnesc și cel arhieresc) certifică „triada de aur” a Voronețului. Inspirată din modelele mai arhaice și mai austere din iconografia bizantină, pictura interioară este realizată în 1496 prin grija marelui ctitor. Frescele de pe pereții exteriori, realizate la numai un an de la moartea lui Petru Rareș, aparțin de drept epocii acestui domnitor (alături de cele de la Probota, Humor, Moldovița și Arbore); iconografia lor - Evanghelie în imagini - urmează și dezvoltă liniile tradiționale fixate de Mitropolitul Grigorie Roșca, „inspiratorul iconografiei decorului mural pictat

înflorire, transformându-se dintr-un neînsemnat lăcaș monahal într-un important centru spiritual și cultural al Țării Moldovei. După cum se admite, un mare aport la prosperarea Mănăstirii Voroneț l-a avut Daniil Sihastrul, stareț al mănăstirii după construirea Bisericii. O altă epocă de mare eferescență culturală și spirituală a cunoscut Mănăstirea în timpul domniei lui Petru Rareș și a fiilor săi. De această dată, Mănăstirea s-a bucurat și de susținerea a doi mitropoliți ai Moldovei - Teofan I și Grigorie Roșca, sub îndrumarea cărora a continuat să activeze scriptoria mănăstirii, în care monahii știutori de carte au copiat o serie de texte cu conținut religios, dintre care unele au ajuns până în zilele noastre. În deceniile următoare, Mănăstirea Voroneț a continuat să rămână un important centru de cultură și spiritualitate, fiind vizitată de numeroși creștini nu numai din Moldova, dar și din multe alte țări;

VATRĂ DE CULTURĂ ȘI SPIRITUALITATE

Ștefan cel Mare - Portretul votiv de la Mănăstirea Voroneț

viața cultural-spirituală se desfășura conform canoanelor și, în paralel, pe lângă Mănăstirea Voroneț, ca și în alte mănăstiri moldovenești din aceeași perioadă, și-a desfășurat activitatea o școală, în care erau pregătiți viitorii preoți, copiiști de carte, dieci.

O învioreare deosebită a vieții monahale a cunoscut Mănăstirea Voroneț pe timpul egumenului Macarie (1756-1782), în timpul căruia au fost apărute cu deosebită insistență proprietățile mănăstirești (în acest scop, propunând lui Vartolomei Mazereanu întocmirea unei *Condici de averi* - 1775), s-au construit noi chilii, a fost reparată biserica, au fost procurate cărți noi, a crescut numărul monahilor. După

anexarea ținuturilor din nordul Moldovei la Imperiul Austriac în anul 1775, toate moșiile Mănăstirii Voroneț au fost trecute în Fondul Bisericesc, mănăstirea a fost desființată, iar, la 20 aprilie 1785, vestita biserică a lui Ștefan cel Mare a fost transformată în biserică de mir. Zestrea de odoare și cărți s-a risipit. În 1880, din ansamblul mănăstiresc nu mai rămăsese decât biserica și clopotnița, restul era ruină. În anul 1894, a fost inițiată „Expozitura Parohială Ortodoxă Română Voroneț”, în care, cu anumite întreruperi, mai mulți ani, până în 1940, își lasă impresiile multe personalități notorii, însemnările din „albume” dau

Sf. Daniil Sisastrul

seamă despre numărul mare al vizitatorilor, diversitatea lor, dar, mai ales, despre deosebitul impact pe care-l producea vizita la Voroneț. Prin „Legea pentru conservarea și restaurarea patrimoniului” publicată în Monitorul Oficial 82/29 iulie 1919, sfântul lăcaș, cu dependențele, odoarele și tot ce-i aparținea, este declarat „monument istoric”.

Din anii '60, la Mănăstirea Voroneț, prin Direcția Monumentelor Istorice, s-au făcut mari lucrări de restaurare. Ca o lovitură grea pentru destinația inițială a Bisericii Mănăstirii Voroneț, „dată fiind valoarea artistică a monumentului”, considerat acum „muzeu al arhitecturii și picturii din vremea lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș”, se aprecia că trebuie ferit de „uzura altei destinații”. În anul turistic internațional 1967, biserica - monument istoric este vizitată de cca.113.670 vizitatori din țară și peste 13.000 turiști străini din 42 țări de pe glob.

Pe baza Ordinului nr. 5373/1991 al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, prin Decizia nr. 1 din 14 martie 1991, semnată de ÎPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, începând cu 1 aprilie 1991, Mănăstirea Voroneț și-a reluat viața monahală după o întrerupere de 206 ani, împlinindu-și astfel menirea pentru care a fost zidită; de data aceasta cu obște de călugărițe sub stăreția Stavroforei Irina (Margareta) Pântescu.

În cele trei decenii de la reînființare, au fost realizate ample lucrări de restaurare-conservare a vechii biserici ștefaniene, în special curățirea picturii și schimbarea acoperișului de construcție. A fost revitalizată activitatea cărturărească a mănăstirii: prin străduința Maicii Starețe, toate măicuțele au urmat studii superioare de specialitate, la mănăstire au fost elaborate cărți, broșuri, albume, pliante care sunt căutate atât de credincioși, cât și de turiști. Treptat, s-au amenajat și construit cele necesare desfășurării vieții monahale: în 1996, în doar șaptesprezece zile, pe latura de sud, un paraclis din lemn, iar în incinta mănăstirii, pe vechile temelii, un corp de chilii, cu spații generoase pentru muzeu, bibliotecă și sală de studiu.

P.S. Năsturel își încheia raportul din 1962 subliniind necesitatea unui „mic muzeu unde s-ar putea aduce odoarele înstrăinate la Putna, Dragomirna și în alte locuri pentru a împlini firesc imaginea Voronețului medieval - centru de cultură și spiritualitate românească”. După mai bine de o jumătate de veac de când există intenția constituirii unei expoziții muzeale la Voroneț, acesta este obiectivul pe care îl prefigurează prezenta expoziție organizată de Biblioteca Academiei Române, împlinindu-se îndemnul voievodului ctitor lăsat moștenire urmașilor pe actele de danie „să nu clinească

Portretul Mitropolitului Grigorie Roșca

dania și întărirea noastră, ci să o întărească și să o împuternicească”. În spiritul Voronețului, sărbătorirea celor trei decenii de la reînființarea Sfintei Mănăstiri înseamnă deopotrivă continuitate a trecutului, concentrare de noi valori prezente, dar și privire cu nădejde spre viitorime.

Stavrofora Dr Gabriela Platon
Stareța Mănăstirii Voroneț

PICTURA FRESCELOR DE LA VORONEȚ ȘI

Pictura bisericilor ortodoxe respectă un canon iconografic care arată pictorilor bisericești ce anume scene și chipuri sfinte se pot zugrăvi, în fiecare din compartimentele interioare și exterioare ale bisericilor. Acest canon a evoluat în timp, mai ales după Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea din anul 787, unde se stabilește cultul icoanelor, iar de aici înainte evoluția artelor sacre se va face după principii riguroase și reguli precise sub supravegherea și controlul Bisericii, avându-și sursa în Sfânta Scriptură.

Datorită membrilor clerului, care sunt și zugravi de biserică, recunoscuți ca fiind primii artiști plastici ai Țărilor Române, se dezvoltă și tipăritura de carte bisericească și ilustrarea acestora cu xilogravuri, conform canonului iconografic al picturii bisericești, realizată în centre monahale importante. *Învierea* în majoritatea cazurilor canonului ortodox este reprezentată prin *Coborârea la iad*, subiectul fiind înfățișat prin munți, dealuri și dedesubt o peșteră întunecoasă, numeroase încuietori și lacăte zdrobite în bucăți, porțile iadului căzute și Iisus călcând pe ele, ținând de mână pe Adam, iar cu stânga ținând crucea, în jurul său o lumină strălucitoare, mâinile și picioarele sunt străpunse de cuiele crucificării. Printre drepti se află Sfântul Ioan Botezătorul, care vestește venirea Sa, așa cum a vestit și pe pământ. În dreapta, se află David, Solomon și alți împărați care poartă coroane și nimbul sfințeniei. În stânga, se află Adam, Eva, Abel, care își așteaptă mântuirea.

Spre deosebire de frescă, Iisus înviat este înfățișat în mandorlă, tot trupul lui Iisus Hristos fiind înconjurat de mai multe ovaluri de lumină, cu picioarele pe lespede mormântului. Apare succesiv în: „Penticostar”, Iași 1753 - CRV 289, la fila 1, dimensiuni: 10 x 14,5 cm și în „Apostol”, Iași 1756 - CRV 296, la fila 1.

Arborele lui Iesei, reprezentare a arborelui genealogic al lui Iisus Hristos, care S-a născut din vița lui David, Iesei fiind înaintaș al lui David, este înfățișat dormind la rădăcina arborelui. La Voroneț, regii formează tulpina centrală a copacului, Maria și Hristos fiind plasați central. Filozofii Aristotel, Platon și Socrate poartă rotuli cu inscripții. În acest context, *Răstignirea* este redată mai simplu, având în centru pe Iisus, înconjurat de soarele întunecat și luna roșie, pentru a semnifica eclipsa de soare de la răstignirea Lui, descrisă în Evangheliile, Matei, 27:45 „De la ceasul al șaselea și până la ceasul al nouălea s-a făcut întuneric peste toată țara”, și în Vechiul Testament, Ioil, 3:4 „Soarele se va întuneca și luna va fi roșie ca sângele, înainte de venirea zilei celei mari și înfricoșătoare a Domnului.” Iisus Hristos, în

Răstignirea

Mănăstirea Voroneț, Coborârea la iad

Răstignirea - B.A.R., CRV 191

Coborârea la iad - B.A.R., CRV 289

centrul imaginii, răstignit pe cruce, având la baza crucii oasele lui Adam, la dreapta, Fecioara Maria îndurerată cu mâinile pe piept în semn de rugă, la stânga, Sfântul Ioan Evanghelistul. În plan secund, clădiri, care simbolizează cetatea Ierusalimului. În chenar, simbolurile Patimilor, năframa cu chipul lui Hristos pe drumul Golgotei, paharul Patimilor, mânușile folosite de ostașii care

L-au palmuit, stâlpul cu knut (biciul cu plumburi), felinarul la lumina căruia a fost prins Iisus (Ioan 18,3), piroanele cu cleștele, vasul și ligheanul în care s-a spălat pe mâini Pilat, punga cu cei 30 de arginți, pe care Iuda i-a primit ca plată pentru vinderea lui Iisus, ciocanul cu care s-au bătut piroanele și ciocanul de dulgherie cu ciocul îndoit și despiciat (tesla) folosit la scoaterea cuielor, cămașa pe care ostașii au tras-o la sorți, scara cu care a fost coborât de pe cruce, sulita cu care a fost străpuns și buretele înfipt în sulita cu care I s-a dat să bea oțet și apă, steagurile biruinței. În cele patru colțuri sunt gravate simbolurile Sfinților Evangheliști, de-a dreapta, și de-a stânga, un chenar cu trei rânduri de motive tipografice. Xilogravură similară celei din *Evhologhionul* de Râmnic din 1706 (CRV 150), opera lui Ioanichie Bacov, semnată, centru jos, Ieremia Marc[o]v[ici].

Apare și în „Octoih”, Iași, 1726 (CRV 191), la fila 71v, dimensiuni: 16,5 x 11,8 cm.

Fesca *Deisis* îl zugrăvește pe Iisus înfățișat în centrul imaginii, stând pe tronul arhieresc, îmbrăcat în tunică, binecuvântează cu dreapta, iar cu mâna stângă, ține deschisă *Evanghelia*; în dreapta, se află Fecioara Maria în picioare, iar în stânga, Sfântul Ioan Botezătorul, ambii ținând câte un rotulus desfășurat.

În xilogravură, Iisus este prezentat în haine de mare arhieru, cu mitră, șezând pe tron, cu mâna dreaptă binecuvântează, cu stânga ține *Evanghelia*; se arată o mare grijă pentru redarea amănuntului vestimentar, a materialității brocartului.

Semnat, în dreapta jos, Ierei Ursul. Apare în „Învățătură preoților pe scurt”, Iași, 1732 -

XILOGRAVURA PREMODERNISMULUI MOLDOVENESC

Prorocul David cântând la cobză

Viața și Minunile Sfântului Nicolae

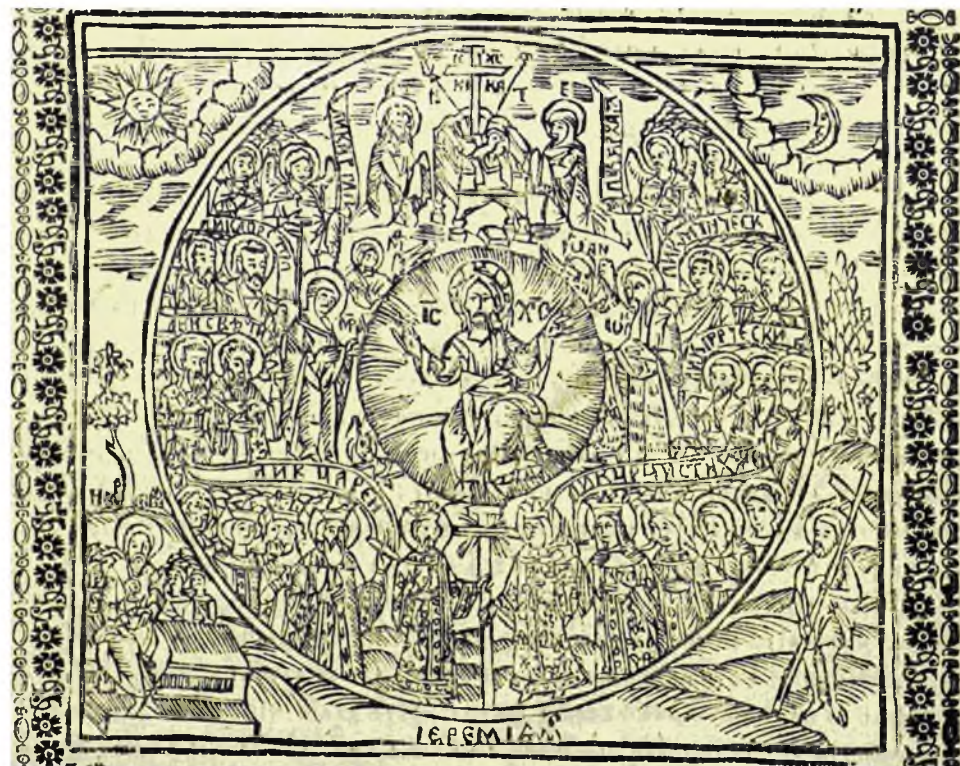
CRV 206 -, pe versoul foii de titlu, dimensiuni: 9,5 x 8 cm.
 Fresca Proorocul David cântând la cobză este un detaliu al Judecării de apoi; o altă imagine ulterioară (cca. 1585), asemănătoare, întâlnim în pictura bisericii Mănăstirii Sucevița. Alegerea acestui instrument este datorată libertății pe care și-o ia zugravul în executarea frescelor de exterior, poate pentru a prețui cotidianul, David fiind înconjurat de Judecata omului bun și al celui rău. Xilogravură în plină pagină, înfățișându-l pe David în centrul imaginii, îmbrăcat în haine de împărat, bogat ornate, cântând la harfă. Pe pupitru, în față, se află coroana, sceptrul și cartea cu note muzicale.
 Pe harfă stă scris: „Doamne auzi rugăciunea mea și strigarea mea la Tine să vie”.
 În stânga sus, soarele cu raze care vin תדקו spre David, cu inscripția: Iehova Semnată, dreapta jos, M. V. și, stânga jos, Mihail [Strilbițchi], f. 8v, 15 x 10,5 cm. Apare în „Psaltire”, Iași, 1790 - CRV 538, la fila 8v, dimensiuni 15 x 10,5 cm și în

„Psaltire”, Movilău, 1796 - CRV 604, 1796, la pagina 14.
 Viața și Minunile Sfântului Nicolae Sfântul în fața diavolului, deghizat în chip de femeie, este înfățișat în haine arhieresti, ținând cu dreapta Sfânta Evanghelie, iar cu stânga arată spre diavol; imaginea face parte din fresca care cuprinde *Viața și Minunile Sfântului Nicolae*. Xilogravura ni-l prezintă pe Sfântul Nicolae în plină pagină, frontal, înfățișat în picioare, îmbrăcat în haine arhieresti, cu omofor, bederniță și engolpion, cu mâna dreaptă binecuvântează, în stânga, ține Evanghelia, poartă mitră și aureolă dublă. În plan secund, în stânga, clădiri, în dreapta, o corabie în furtună, flancată de doi draci, deasupra Sfântul în aură de raze. În partea de sus a imaginii, în nori, în dreapta, Iisus Hristos ține în mâna stângă Evanghelia și cu mâna dreaptă binecuvântează; în stânga, Fecioara Maria care ține brăul său. Semnată G[rigorie] S[tan] [Brașoveanul].
 Apare în „Ceaslov”, Rădăuți, 1745 - CRV 241, pe versoul foii de titlu, dimensiuni: 17,5 x 11 cm.
Tronul Hetimasiei, sau Tronul pregătirii pentru Judecata Universală, ca simbol al Sfintei Treimi, Tronul - Dumnezeu Tatăl, Crucea și Evanghelia - Iisus Hristos, iar porumbelul - Sfântul

Duh, flancat de Adam cu Eva, care sunt înfățișați îngenunchiați, în semn de rugă, simbol al răscumpărării lor. Este ilustrarea Psalmului 9: 7-8: “[...] gătit-a scaunul Lui de judecată. El va judeca lumea; cu dreptate va judeca popoarele.”
 Apare în „Slujba Sfântului Stelian”, Rădăuți, 1726 - CRV 189, și în „Antologhion”, Iași, 1755 - CRV 293, la fila 3v, dimensiuni: 13,5x12 cm.
 În această lucrare, Iisus Hristos este reprezentat în centrul gravurii, în mandorlă, binecuvântând cu ambele mâini, așezat, încadrat de Fecioara Maria și de Sfântul Ioan Botezătorul, înconjurat de simbolurile Sfinților Evangheliști: îngerul, vițelul, leul și vulturul.
 Deasupra, *Tronul Hetimasiei* sau al *Judecării Universale*, sub formă de tron și pedestal, pe care sunt așezate Sfânta Cruce, Sfânta Evanghelie și Sfântul Duh. Semnificația acestora o reprezintă Sfânta Treime: tronul - Dumnezeu Tatăl, Sfânta Cruce și Sfânta Evanghelie - Iisus Hristos, iar porumbelul - Sfântul Duh. În prim planul tronului se află Adam și Eva îngenunchiați. În registrul inferior, în stânga, Iisus Hristos purtând crucea și, în dreapta, Patriarhul Avraam așezat pe o bancă de piatră, cu picioarele pe un pedestal, în spatele său fiind

Tronul Hetimasiei, detaliu al Judecării de Apoi

Duminica Tuturor Sfinților - B.A.R., CRV 124

Prorocul David cântând la harfă - B.A.R., CRV 538

Sf. Nicolae - B.A.R., CRV 241

figurate cele 12 neamuri ale lui Israel. În registrul superior, în colțuri, soarele și semiluna figurate în nori. În medalionul central, înconjurând medalionul lui Iisus, apar: Arhanghelii Mihail și Gavriil, în fruntea cetelor îngerești, Sfinții Apostoli și Sfinții Mucenici, Episcopii și Arhierii și Proorocii, Împărații și Împărătesele, Sfântul Ioan Botezătorul, în picioare, cu mâinile întinse spre rugă, Sfinții Împărați Constantin și Elena susținând crucea, sub medalionul lui Iisus, înconjurați de împărați și împărătese.
 Xilogravură asemănătoare cu gravura apărută în „Penticostar”, Buzău, 1701- CRV 124, , semnată, în centru jos, Ieremia M[a]r[covici], f. 3v, 13,5 x 12 cm.
 Putem constata că modul de abordare stilistic este unul care păstrează strict tradiția bizantină, care însă pe parcursul secolului, începând cu a doua jumătate, se va schimba în Moldova cu unul novator și occidentalofil, stil întâlnit pe scară largă în Transilvania. Deși tema tratată este aceeași, modul de abordare este unul mai dinamic și mai expresiv, fiind influențat de stilul baroc, venit în Moldova din Occident, pe culoarele culturale paralele căilor economice de comerț.

Dr Oana Lucia Dimitriu

CUVIOSUL DANIL SIHASTRUL ÎN DOCUMENTE

În colecția Documente Istorice de la Biblioteca Academiei Române din București se păstrează câteva documente din secolele XVII-XVIII, în care cuviosul Daniil Sihastrul este menționat ca sfânt, cu moaște, iar Biserica Mănăstirii Voroneț, unde se află mormântul său, ca având, pe lângă vechiul hram, al Sf. Mc. Gheorghe, și pe acela al Sf. Daniil. În ordine cronologică, primul hrisov pe care îl prezentăm datează din 20 octombrie 1699. Este un act emis la Iași de domnul Moldovei Antioh Cantemir, fratele lui Dimitrie Cantemir, prin care suveranul scutea de dări 12 poslușnici ai mănăstirii Voroneț *ce iaste la ținutul Sucevei, unde iaste hramul svântului marelui mucenic și biruitor al lui Hristos voinic Gheorghe și preacuviosul Daniil cel Nou ... m-am milostivit și am iertat acei sfinte mănăstiri 12*

poslușnici ce avea, să nu dea sulgiu, nici iliș, nici zloți, nici galbeni. Măsura era luată de voievod, cu binecuvântarea arhierilor țării, anume a mitropolitului de Suceava, a episcopilor de Roman, Rădăuți și Huși, cu acordul boierilor Sfatului Domnesc și era motivată de starea grea la care ajunsese mănăstirea în acea vreme. De asemenea, mila domnească se înscria, așa cum însuși Antioh Cantemir ne spune, în tradiția țării, căci domni anteriori obișnuiau să acorde privilegiile sfințelor lăcașuri. La 25 martie 1701, Constantin Duca voievod întărea actul anterior, scutind de dări 12 poslușnici ai mănăstirii Voroneț *ce iaste la ținutul Sucevei, unde este hramul sfântului marelui mucenic și biruitor al lui Hristos, ogodnic Gheorghe și preacuviosul Daniil cel Nou.* Voievodul permitea celor 12 oameni care lucrau pentru mănăstire să nu mai plătească obligațiile către visteria domnească, anume sulgiu (dare pe vaci și oi), iliș (dare pe cereale), zloți sau galbeni, ei având, în schimbul acestor privilegii, obligația de a fi în ascultarea (poslușania) mănăstirii.

La 12 august 1716, Mihai Racoviță poruncește slugilor domnești din ținutul Sucevei să nu ia dări de la 8 poslușnici ai mănăstirii Voroneț *unde iaste hramul sfântului marelui mucenic și biruitor al lui Hristos ogodnic Gheorghe și a preacuviosului Daniil cel Nou.*

În act se specifică faptul că domnul acordase egumenului și dreptul de

judecată asupra acestor oameni, dregătorii statului nemaivând dreptul de a se amesteca în judecata, impozitarea sau amendarea (globirea) lor, căci acestea toate le putea face numai starețul. Miluirea domnească venea la rugămintea egumenului, care se înfățișase înaintea voievodului, arătând starea precară a sfântului lăcaș, care, din cauza vremurilor, ajunsese la sărăcie și rămăsese și fără vecini, adică țărani dependenți. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, menționăm încă trei acte importante pentru subiectul nostru. De pildă, la 17 ianuarie 1757, Constantin Mihai Cehan Racoviță, domnul Moldovei, făcea mai multe scutiri pentru bucatele mănăstirii Voroneț, *unde să cinstește și să prăznuiește hramul sfântului și*

coniță pentru zece vite. Totodată, mănăstirea avea dreptul de a ține patru liude, oameni străini care să nu plătească dări către domnie. La 14 august 1757, voievodul Scarlat Ghica scutea mănăstirea Voroneț de dările pe bucatele sale. Textul se deschide cu o arengă prin care se motiva importanța milosteniei și se arăta starea de lipsă în care se găseau sfințele lăcașuri, în această situație grea aflându-se și sfânta mănăstirea Voroneț, unde să cinstește și să prăznuiește sfântul și marile martur al lui Hristos Gheorghe, unde sânt și moaștile sfântului cuviosului părintelui nostru Daniil cel Nou, carele iaste zidită din temelii ei de fericitul Domnu Ștefan Vodă cel Bun. Pe baza actelor anterioare, Scarlat Ghica înnoia dreptul

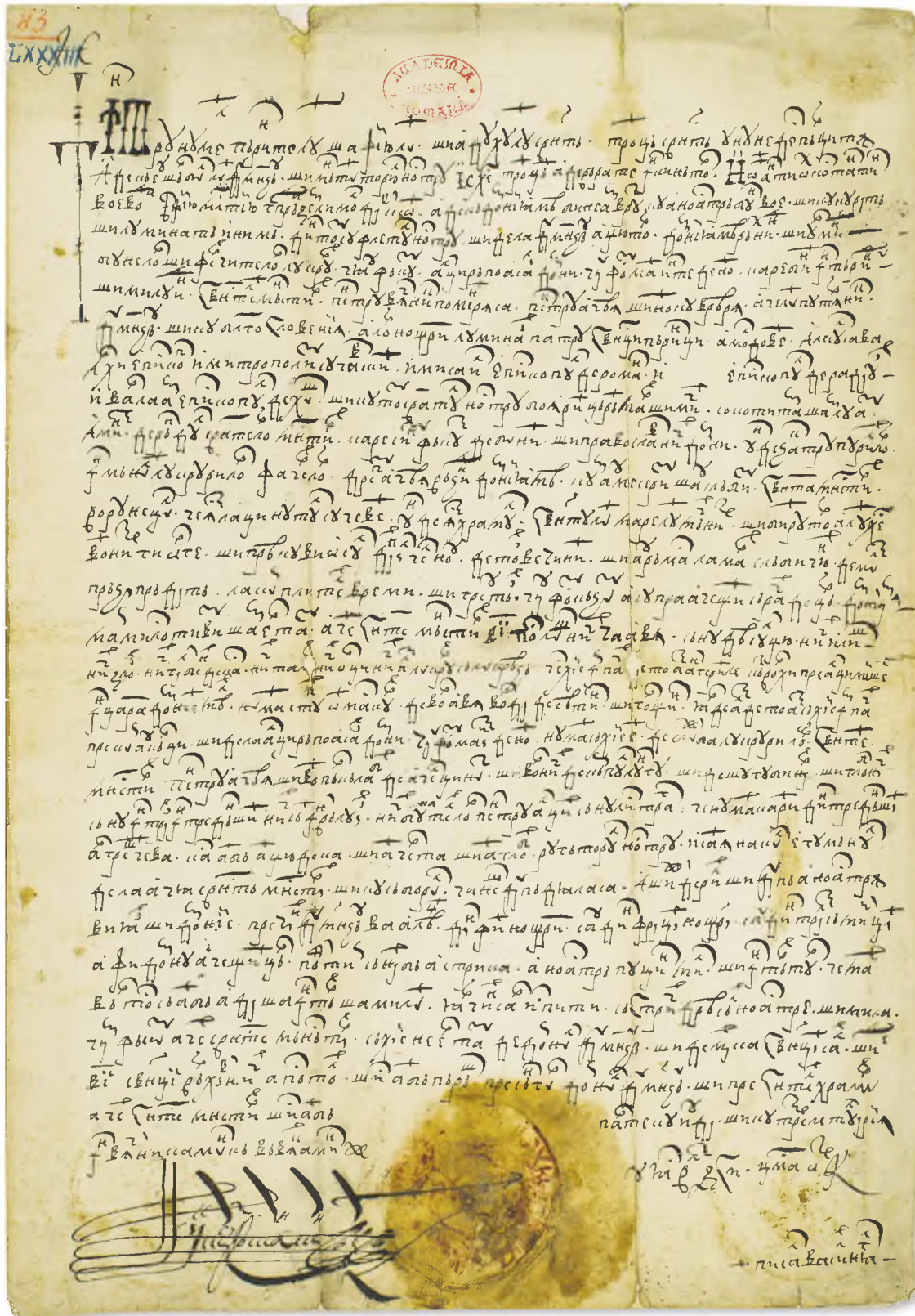

sale. Toate aceste privilegii erau acordate de voievod mănăstirii Voroneț, *unde să cinstește și să prăznuiește hramul sfântului și marele martur al lui Hristos Gheorghe, unde sânt și moaștile sfântului cuviosului părintelui nostru Daniil cel Nou, care este zidită din temelii de fericitul Domnu Ștefan Vodă cel Bun.*

Din cele șase acte prezentate, trei atestă că Sf. Daniil cel Nou era al doilea hram al Voronețului și trei îl pomenesc pe cuvios ca sfânt, cu moaște la mănăstirea ctitorită de fericitul domn Ștefan Vodă cel Bun, adică Sf. Ștefan cel Mare.

Exemplele de mai sus nu sunt singulare, căci, așa cum ne amintim și renumitul cărturar și mitropolit al Moldovei, Sf. Dosoftei, în *Viața și petrecerea sfinților*, tipărită la Iași, în 1682 (Biblioteca Academiei având și această renumită lucrare, sub cota CRV 73), după enumerarea unor sfinți din vechime, pomenea și sfinți români mai noi, între care și Daniil de Voroneț. Iar Mitropolitul Grigore Roșca, în 1547, l-a zugrăvit pe cuviosul Daniil pe peretele de sud al bisericii Voroneț, cu aureolă, o dovadă în plus că sihastrul era cinstit de popor și de biserica Moldovei ca sfânt, nu mult după adormirea sa; căci, potrivit canoanelor de pictură bizantină, aureola evidențiază, în iconografie, sfințenia. Totodată, și acte din secolul al XVI-lea, cunoscute în istoriografie, amintesc de același lucru (menționăm că Academia Română deține și actul din 21 martie 1551, emis de Iliș Rareș pentru mănăstirea Voroneț, unde odihnește sfântul stareț Daniil). Prin urmare, documentele din secolele XVII-XVIII vin să înmulțească dovezile cinstirii ca sfânt a părintelui Daniil Sihastrul, cu mult timp înainte de trecerea sa oficială în rândul sfinților, printr-un act de canonizare, dat de Biserica Ortodoxă Română în 1992, cu ziua de prăznuire la 18 decembrie, după Sf. Proroc Daniil al cărui nume cu vrednicie l-a purtat și ieroschimonahul moldovean din secolul al XVI-lea.

Dr. Oana-Mădălina Popescu

marelui martur al lui Hristos Gheorghe, unde sânt și moaștele sfântului cuviosului părintelui nostru Daniil cel Nou, carele iaste zidită din temelii de fericitul Domnu Ștefan Vodă cel Bun.

Era menționat în act privilegiul Voronețului de a nu plăti desetină pentru o sută de stupi, nici goștină pentru o sută de oi, nici văcăr și

mănăstirii de a nu plăti desetină, goștină, văcăr și coniță; totodată patru oameni (liude) care lucrau pentru mănăstire erau scutiți de bir. Iar ultimul act pe care-l semnalăm în acest context este din august 1759, dat de Ioan Theodor Callimachi, având un continut similar celui de mai sus, mănăstirea fiind scutită de dări pentru bucatele

CONSTANTIN NOICA DESPRE BISERICILE DIN BUCOVINA

Recitesc, la capătul călătoriei: „Sunt încântătoare bisericuțele acestea ale Bucovinei...” și mă cuprinde revolta. Cum, asta e impresia rezumativă, asta să fie exclamația finală față de tot ce ți-a trecut pe dinaintea ochilor când cercetezi întâia oară Bucovina? Exclamația e a unui străin. A unui străin din Apusul catedralelor și al gigantescului de factură gotică. E treaba lui, la urma urmelor, dacă pierde măsura adevărată a lucrurilor și califică pe numele lor mic înfăptuiri mariale trecutului românesc. Dar ne-am însușit și noi, ne-am însușit până la banalizare calificarea aceasta. Și, iată, în

– cu adevărat fermecător – că vei întâlni un mic giuvaer, dar întâlnești ziduri, ziduri de cetate. Treci pe sub o poartă grea și, într-o clipă, ți se revelează, odată cu scara către cer de pe peretele nordic al bisericii, puterea Movileștilor. Căci e putere aici. E voință domnească. E mândrie și e sete de laudă, singura sete care a știut să proiecteze arta în istorie. Așa e la Voroneț, așa e la Vatra Moldoviței și așa e la Putna. Iar dacă minunea aceasta de biserică a Humorului nu e zidită decât de logofătul Teodor Bubuiog, cu atât mai copleșitoare e impresia de putere: așadar, nu numai domnitorii erau însetați de măreție,

semănătoristă nu te mai poate îndemna, de astădată, să faci apel la sufletul țărănesc. E creație conștientă, meșteșug, artă în sensul propriu, în sensul mare. Ne-am lăudat prea mult – și, mai ales, ne-am lăudat alții – cu ce e țărănesc la noi, ca să nu ne lăudăm odată cu nețărănescul nostru. Pictorul de aici împrumută el câteodată din credințele populare o viziune răzleață, cum ar fi învoiala lui Adam cu diavolul, sau vămile văzduhului; iar zugravul de la Voroneț pune el pe zid, alături de Maica Domnului, un cioban de-al nostru, cu portul lui; dar nu cu sufletul țărănesc s-a înfăptuit și nu cu el se înțelege fapta

noi face? Natura le-a stricat, natura să le apere.

Și te întorci în orașul cu atâtea vitrine de cristal, îndărătul cărora stau cravate și parfumuri. Te întorci în orașul dezgustului modernist, unde slujenia caselor noi nu e poleită decât de calitatea geamurilor mari, de cristal. Câțiva metri pătrați din geamurile acestea, câteva sute de metri pătrați ar salva picturile exterioare ale bisericuțelor noastre. Dar n-am mai avut cristal și pentru ele. Și vă gândiți, oare, în noiembrie, când bate vântul, cu ploaia de miazănoapte, vă gândiți voi, așa cum stați îndărătul geamurilor voastre de cristal, la

ghidurile noastre, iată în istoriile noastre, iată în inimile noastre cuvântul gingaș, simțământul gingaș: „bisericuțele Bucovinei”. Falsificăm un întreg trecut – cu gingășie. Închipuim o dulce continuitate între natura românească și spiritul românesc, făcând din bisericuțele acelea niște apariții ale firii, parcă. Nu sunt zidurile lor simple întregiri ale naturii înconjurătoare? Nu sunt picturile lor simple armonii de culori într-o armonie mai vastă? Totul e încântător, micuț, gingaș. Dar nu mai vedem? Nu mai înțelegem? Te apropii de Sucevița, cu făgăduiala diminutivului acestuia

pe vremea aceea! Ochiul nostru, stricat de gigantismul Apusului, reține imaginea catedralelor. Dar ce rost are alăturarea catedralelor de bisericile noastre când alta e măsura lăuntrică? Ele sunt ale orașelor. Când, în secolul al XVIII-lea, edilii orașului Chartres se hotărâseră să dărâme catedrala, singura pricină care i-a împiedicat s-o facă era că dărâmăturile catedralei ar împiedica circulația. Dar bisericile Bucovinei n-aveau nevoie să covârșescă alte clădiri. Ele stăpâneau natura. Sunt în mijlocul naturii. E destul să le privești ca să vezi că e vorba de artă cultă. Nici o prejudecată

aceasta de artă românească? Expresie de putere și expresie de sensibilitate cultă, bisericile acestea dezvăluie o altă dimensiune a sufletului românesc. E, poate, dimensiunea noastră uitată. Și cât de adânc am uitat-o! Ne miniaturizăm monumentele, facem din adevăratele noastre catedrale bisericuțe răsărite ici și colo în natură, iar când o curiozitate turistică ni le aruncă în față, singura noastră emoție este: tandrețea. Ce fermecătoare ne par! E păcat, numai, că vântul și ploile au stricat aproape în întregime, în acești 400-500 de ani, picturile exterioare de pe peretele nordic. Dar ce putem

mesele voastre de bridge, vă gândiți că moare câte un sfânt pe pereții bisericuțelor din Bucovina? Dacă ar exista un Savonarola al artei ar arunca cu pietre în geamurile voastre de cristal! În fiecare toamnă moare câte un sfânt. Nu, nu e simplă nepăsare și nepricepere. Privim mănăstirile și nu mai înțelegem că acolo e duh al istoriei, sete de putere. Privim și nu creștem, nu îndrăznim. Iar sfinții ne mor pe pereți și în suflute, pentru că nu îndrăznim. (Ziarul „Vremea”, septembrie 1943)

RECONSTITUIREA ZESTREI DE VALORI BIBLIOFILE

Folosind o vastă bibliografie de specialitate (în primul rând, cataloagele alcătuite de autoare, unele publicate, altele încă în faza de manuscris), precum și rezultatele cercetării proprii în arhive, se reconstituie, sub forma unui Repertoriu, zestrea de valori bibliofile, de manuscrise (desigur, în primul rând, cele realizate la Voroneț) și cărți tipărite, în limbile română și slavonă, ce au aparținut cândva Mănăstirii Voroneț. Desigur, s-au luat în considerație exemplarele cu însemnări de danie și de proprietate, precum și cele semnalate în surse documentare credibile. Indiferent de locul de păstrare, sunt prezentate în ordinea cronologică a scrierii sau tipăririi. De asemenea, se evidențiază caracteristicile fiecărui exemplar în parte (evident, în funcție și de informațiile oferite de sursele

mitropolitului a toată Țara Moldovei, chir Gheorghe, pe vremea egumenului Ghenadie [...]).

De altfel, mai înainte, și slavistul Emil Turdeanu, în lucrarea sa de referință, Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare (*Tetraevanghelul Mănăstirii Voroneț*, 1490/ Muzeul Rumjancev, Moscova), a susținut realizarea acestui manuscris la Voroneț de către necunoscutul, până atunci, caligraf Pahomie, „călugărul de la mănăstirea Voroneț”.

Din rândul caligrafilor formați în scriptoriul mănăstirii Voroneț provine și Teofil, colaboratorul mitropolitului Anastasie Crimca. Unul dintre manuscrisele celebre caligrafiate și miniate pentru numitul mitropolit (*Tetraevanghel*) s-ar fi realizat la Mănăstirea Voroneț, potrivit însemnării marginale, de pe f. 1-6.

zonă) sub denumirea de texte rotacizante, prin prezența unei particularități lingvistice caracteristice: trecerea lui *n* intervocalic la *r*. Cercetările filologice mai noi, întreprinse în cadrul Institutului de Lingvistică din București, fără a da un verdict definitiv, au dovedit că au fost copiate în Moldova (și nu în Maramureș, potrivit ipotezei susținute de mari personalități, începând cu Nicolae Iorga) în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la date apropiate în timp, cu excepția *Psaltirii Hurmuzaki*, datată cu aproximație în primul deceniu al aceluiași secol.

După descoperirea acestor manuscrise, biblioteca mănăstirii Voroneț este menționată între cele mai vechi biblioteci din mănăstiri. Într-o scrisoare a egumenului Mănăstirii Voroneț, din perioada

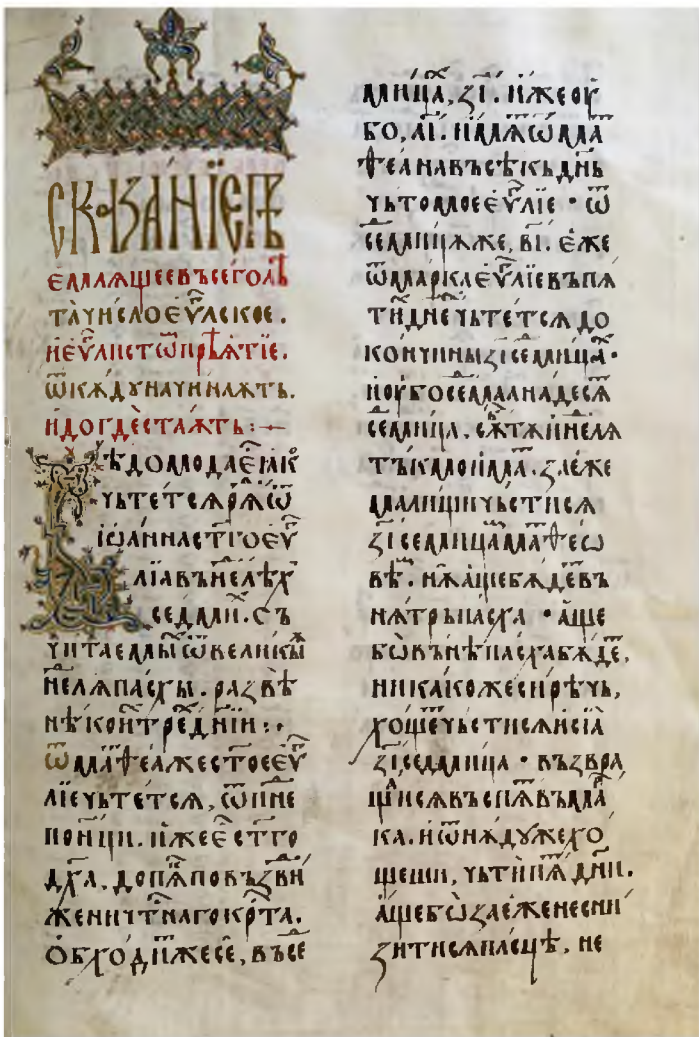
Ifrim Ardealean, în anul 1781, reproduce (pe 3 file lipite la începutul unui *Apostol*. București, 1743), o nouă versiune a relației mitropolitului Gheorghe - cunoscuta legendă despre autocefalia Mitropoliei Moldovei; Ionichie, „dascal homoran”, la Voroneț, în anul 1790, realizează un *Osmoglasnic*, „pentru învățătura dieilor”; în anul 1801, Ironim Stolear scrie celebra *Isopie Voronețeană*, descoperită în biserica (și ea fostă mănăstire) din Pătrăuții Sucevei și publicată, sub acest titlu, de către prof. Universității din Cernăuți, Leca Morariu.

Primele informații despre cărțile mănăstirii, le aflăm din *Condica mănăstirii*, elaborată de către Vartolomei Măzăreanu, în anul 1775: „Iar preste tot cărți - 79”, adică: 5 cărți „slovenești tipărite”, 54 manuscrise (doar pentru 3 psaltichii se specifică că sunt grecești), 19 cărți tipărite „moldovenești” (adică românești - n.n.). Din păcate, aceste liste sunt realizate în grabă, titlurile cărților sunt incomplete, între tipăriturile moldovenești strecurându-se și un *Molitvenic* scris cu mâna, iar între cărțile slovenești, *Psaltirea* (probabil, cea în proză, din anul 1680), tradusă de Dosoftei, mitropolitul.

În volumul dedicat istoriei mănăstirilor Voroneț și Putna, F. A. Wickenhauser, atrage atenția și asupra prezenței unor cărți moldovenești. Și aici avem a face cu o prezentare aproximativă, în cea de-a doua grupă, fără îndoială, sunt cuprinse manuscrisele românești: 1 *Evanghelie*, 1 *Apostol*, 1 *Liturghier*, 19 *Minei*, 1 *Triod postnic*, 1 *Penticostar*, 1 *Triod mare*, 1 *Psaltire* 1 *Carte de rugăciuni*, 1 *Ceasoslov*. Alte cărți moldovenești <manuscrise, probabil>: 1 *Evanghelie*, 1 *Liturghie*, 1 *Minei pentru 6 luni*, 1 *Tesalonic*, 1 *Evanghelie*, 1 *Psaltire*, 2 *Proloage*, 1 *Psaltire*, 1 *Carte de rugăciuni* (manuscris), 17 cărți grecești, mari și mici, 1 alt manuscris, 4 manuscrise mici moldovenești, 1 vol. cu *Viața Sfinților*.

Alte informații despre biblioteca mănăstirii Voroneț pot fi găsite în arhive. Dintr-un „Extract din protocolul revisialnic care de protopresviteria Homorului la biserica din Voroneț, pe anul 1865, la 20 ianuarie /1 februarie 1866 s-au făcut, [...] s-au căutat cărțile de un preț literar și s-au aflat numai o carte grecească supt titlul <redat de noi, în transliterație- n.n.>

Egkyklopaideia filologika, din anul 1758, în bună stare, și patru cărți rusești <slavone - n.n.>, manuscripte fără început și fără sfârșit, stricate, care s-au întorscris <sic> la Invatariu <sic> și să află într-un dulap la biserică păstrate”. În *Inventarul cărților din biblioteca expositurii parohiale Voroneț* [...], din anul 1912, sunt înregistrate 122 de volume, cărți obișnuite, fără nici o carte mai veche, între care, la nr. 39, titlul cel mai interesant: *Condica*

Tetraevangheliarul de la Mănăstirea Voroneț

documentare, în special în cazul cărților păstrate în afara granițelor țării): data și locul scrierii sau tipăririi, proveniența, suportul scrierii (pergament sau hârtie), paginația, legătura, tipul scrierii, aspectul grafic, însemnările manuscrise în traducere, locul actual de păstrare, numărul de inventar, bibliografia. În studiul introductiv al lucrării *Miniaturi și manuscrise*, Mihai Berza, comparând construcția unor sintagme din cuprinsul însemnărilor de danie aparținând unor manuscrise realizate în aceeași perioadă (aducându-se ca argument și folosirea, în două rânduri, a prepoziției cu sens local: pri), este de părere că, *Tetraevanghelul Voronețului*, din anul 1490, ar fi putut fi scris și împodobit chiar la Mănăstirea Voroneț, nu la Putna, de către călugărul Pahomie, „[...] în timpul

Cu toate acestea, „cum apreciam și altă dată, după opinia unor cunoscuți cercetători, abia în timpul mitropoliților Teofan I și Grigorie Roșca (sec. XVI) s-ar fi pus bazele unei școli de cărturărie slavonă și română la Mănăstirea Voroneț.

Cu cheltuiala lor, s-au realizat aici și primele manuscrise (din cele cunoscute până acum) pentru mănăstire (1544), *Tetraevanghel* (1550), manuscrise somptuoase scrise pe pergament, cu frontispicii și elemente de ornamentică de către diaconul Mihail. Așa s-ar explica, potrivit opiniei aceluiași cercetător, pr. prof. Mircea Păcurariu, păstrarea, aici, alături de manuscrise slavone, a două din primele texte în limba română: *Codicele Voronețean* și *Psaltirea Scheiană*), cunoscute (alături de *Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Hurmuzaki*, descoperite și ele în

1619-1630, către birăul de Bistrița, Nicolae Iorga descoperirea rotacismul și ajungea la concluzia: „poate că aici avem a face cu o tradiție voronețeană”.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cărturarul arhimandrit Vartolomei Măzăreanu, viețuitor al Putnei, a alcătuit pentru mănăstirea Voroneț, la îndemnul și cu cheltuiala egumenului Macarie, în anul 1775, *Condica Mănăstirii Voroneț* și *Pomelnicul Mănăstirii Voroneț*, două importante izvoare istorice. Cel din urmă, de curând descoperit în Biblioteca Academiei de Științe din Chișinău, a constituit revelația unei Sesiuni de comunicări, fiind descris și comentat din punctul de vedere al conținutului și al importanței istorice de către academicianul Andrei Eșanu și dna Valentina Eșanu. Din anii următori, ne-au rămas alte câteva mărturii ale activității cărturarilor de la Voroneț:

A MĂNĂSTIRII VORONEȚ

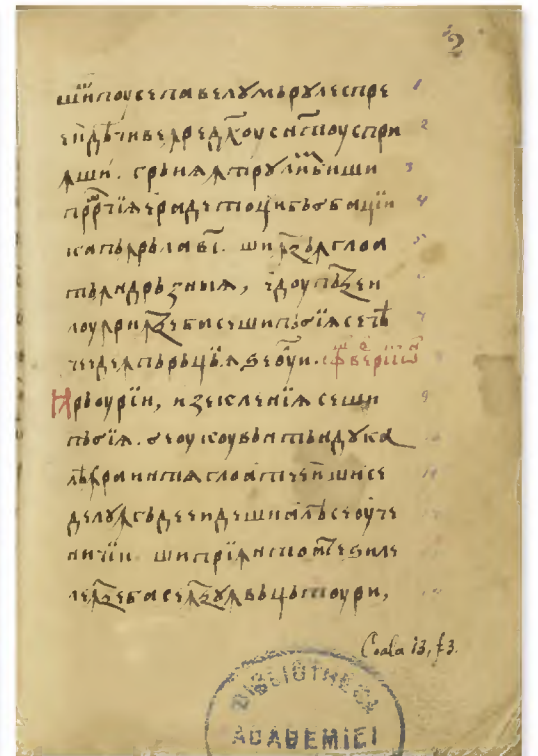
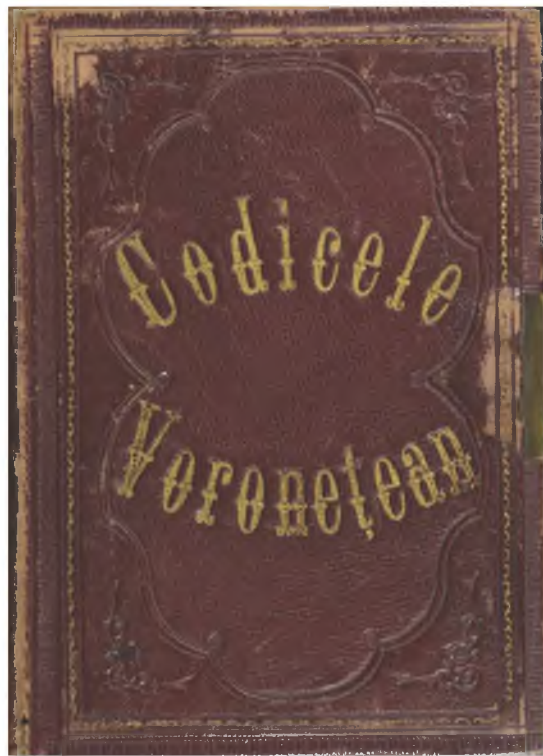
cronicală. Deocamdată, nici un alt semnal despre existența ei. Un moment deosebit de important în ceea ce privește declanșarea cercetării patrimoniului bibliofil de aici l-a avut vizita profesorului Grigore Crețu, în anul 1871, când descoperirea *Apostolul*, devenit atât de cunoscut sub titlul de *Codicele Voronețean* după primul său editor, prof. I. G. Sbiera (Cernăuți, 1885): „[...] Aici am dat preste un *Apostol* manuscris, având numai 81 foi, căci începutul ca și finele lipsesc, carele pare de o vechime respectabilă. El conține niște espresuni nouă pentru mine: spuărea în loc de spunerea, mâră în loc de mâna. L-am căpătat, însă l-am împrumutat D<omnu>lui Sbiera din Cernăuți pentru un timp”. Acum manuscrisul se găsește în colecțiile Bibliotecii Academiei, sub cota: Ms. românesc 448.

Desigur, și unii dintre monahii mănăstirii vor fi avut cărți prin chiliile lor. Astăzi, între volumele mai vechi din biblioteca mănăstirii, se păstrează o valoroasă Carte de impresii (începând cu anul 1932), cu titlul *Expozitura Parohială Ortodoxă Română Voroneț*.

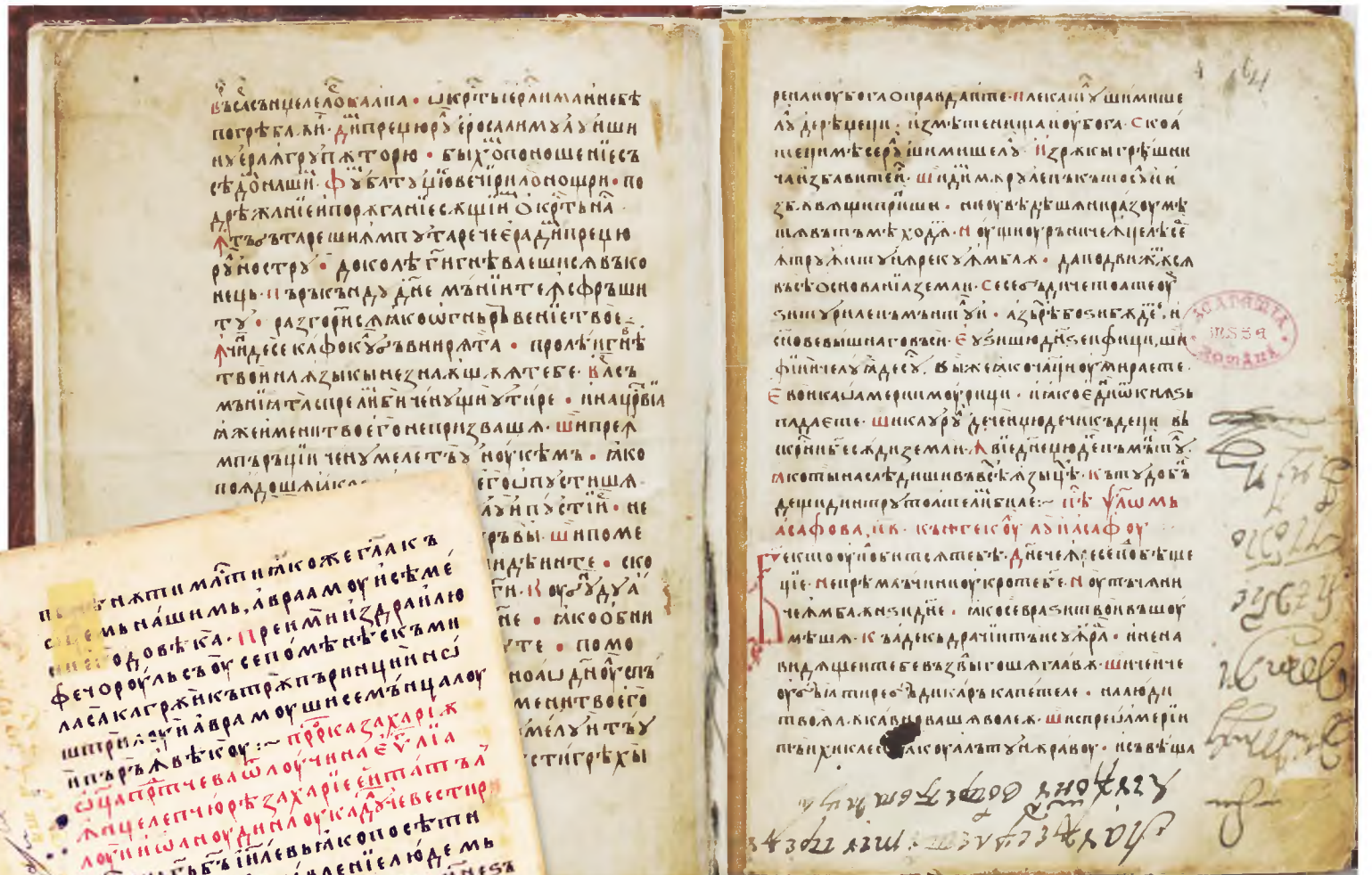
În continuare, am încercat să reconstituim, sub forma unui catalog (descrierea cărților nefiind întotdeauna completă), zestrea de valori bibliofile, manuscrise (desigur, le cuprindem și pe cele realizate în scriptoriul de aici) și cărți tipărite, în limbile slavonă și română, ce a aparținut, de-a lungul timpului, Mănăstirii Voroneț.

Un gest simbolic, de mare necesitate, la 520 de ani de la fondarea mănăstirii, și la 18 ani de când, sub conducerea maicii starețe Irina Pântescu, Voronețul a redevenit mănăstire, cu viață de obște împlinită. Din păcate, în ciuda întinsului material bibliografic parcurs, n-am reușit să adunăm la un loc decât 17 volume, cele mai vechi putând fi ușor identificate în listele din *Condica Mănăstirii Voroneț*, alcătuită de Vartolomei Măzăreanu. Ne întrebăm dacă celelalte zeci de titluri, în special de manuscrise, vor mai ieși la iveală vreodată? Totuși, în condițiile în care, cum scriam și altădată, fonduri întregi de carte veche mai așteaptă încă să fie cercetate, există mari șanse să fie descoperite și alte volume (avem în vedere și manuscrisele semnalate și descrise, cândva, de către Dimitrie Dan și Nicolae Iorga, în *Catalog*, la nr. 5, 6, 8); un bun exemplu, în acest sens, este *Pomelnicul Mănăstirii Voroneț*, descoperit în ultimii ani, descris și publicat de Andrei și Valentina Eșanu (*Mănăstirea Voroneț - Istorie, Cultură, Spiritualitate*, Chișinău 2010). În acest Catalog, sunt descrise manuscrise interesante și de certă valoare, dacă este să ne

raportăm numai la vechimea lor: un manuscris slavon, dintre cele mai vechi manuscrise datate de pe teritoriul țării noastre (*Sbornicul lui Gherman*, scris la Veliko Târnovo, în anul 1359, atât de important și prin conținutul său) și două dintre cele mai vechi manuscrise românești, adevărate tezaure lingvistice: *Psaltirea Voronețeană* și *Codicele Voronețean*. Ca și în cazul celorlalte manuscrise de importanță națională, Voronețul face parte din titulatura lor consacrată, deși numai câteva au indicat locul cert de copiere, în cuprinsul însemnărilor de danie. Atragem atenția și asupra importanței conținutului însemnărilor marginale, care,

Codicele Voronețean, Moldova, Sec. XVI (început) B.A.R., Ms. rom. 448

Psaltirea Voronețeană, Moldova, [1551 – 1558]; B.A.R., Ms. rom. 693

descifrate și publicate, au adus o serie întreagă de contribuții în varii domenii. Pentru exemplificare, pe scurt, ne oprim la două manuscrise: *Tetraevangelul Voronețului* (1490) (nr. 3, în Catalog), cuprinde singura știre despre numele caligrafului de la Voroneț, călugărul Pahomie, și

despre cel al legătorului, meșterul Lucaci; foarte importantă este contribuția lui Ioan Bogdan în descifrarea însemnării rase cu cuțitul, de pe ultima

filă a *Tetraevangelului* de la Voroneț (1550) (nr. 7 în catalog) nesemnalată până atunci. După câteva date despre manuscris (se indică drept dată a terminării manuscrisului o dată mai târzie: 28 iunie 1551 și nu 26 aprilie 1550, adică data terminării elementelor de ornamentală care se realizau după scrierea textului); se condamnă faptele fiilor lui Petru Rareș, Iliăș și Ștefan, în stilul cronicilor de curte scrise de Macarie și Eftimie; de asemenea este singura dată când imaginea sihastrului Daniil apare pe

o ferecătură de carte, cu inscripția însoțitoare: „Sfântul Daniil”. Cum ușor se poate observa, câteva dintre volumele descrise se păstrează astăzi la mănăstirea care, se știe, a concentrat, spre buna lor păstrare, o parte din bunurile mănăstirilor desființate în anul 1783, de noua stăpânire - Curtea de la Viena.

De aceea, gestul maicii starețe de la Mănăstirea Dragomirna, de a înapoia Mănăstirii Voroneț (în vederea organizării unui Muzeu de artă medievală) două dintre cărțile sale (*Tetraevangelul* de la 1550 și *Apostolul* tipărit la București în 1743) ni s-a părut un gest de mare înțelegere și responsabilitate, dar și de noblețe spirituală. Celelalte volume au ajuns în fonduri și colecții de referință din Mănăstirea Putna, Suceava, Chișinău și Moscova.

Dr Olimpia Mitric

Bisericile și mănăstirile din Bucovina în patrimoniul Unesco

Bucovina, regiune aflată în nordul Moldovei, înseamnă tradiții păstrate de veacuri, peisaje deosebite, dar ceea ce a rămas în inima și mintea oamenilor care au trecut pe acolo sunt bisericile unice prin frumusețea picturilor interioare și exterioare. Cu o arhitectură specifică locurilor, cu minunatele fresce inspirate de arta bizantină, bisericile și mănăstirile Bucovinei au constituit întotdeauna o atracție majoră. Bisericile au fost construite în perioada medievală, între sfârșitul secolului al XV-lea și jumătatea secolului al XVI-lea. Picturile realizate de meșteri zugrăvi interpretează într-un stil original scene complete din Biblie, respectând canoanele ortodoxe, dar având amprenta specifică a pictorilor. Picturile murale acoperă pereții exteriori și interiori. Culorile și nuanțele frescelor sunt cele care au impresionat specialiștii, fiind caracteristice fiecărei biserici și, astfel, se poate vorbi despre albastrul de Voroneț, dar și de verdele-roșu de Sucevița, de galbenul de Moldovița, de roșul de Humor sau de verdele de Arbore.

Dintre zecile de biserici și mănăstiri medievale pe care le vei găsi prin toată Bucovina, opt din ele având fresce exterioare deosebite au fost incluse în lista patrimoniului cultural mondial UNESCO în 1993. Cele opt biserici sunt următoarele:

- Biserica din Arbore, o biserică ortodoxă având hramul „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul”, construită în anul 1502 de către hatmanul Luca Arbore în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. La scurtă vreme după ridicarea monumentului (2 aprilie – 29 august 1503), ctitorul a fost executat din porunca domnitorului Ștefăniță. Biserica a fost pictată în 1541 de ieșeanul Dragoș Coman;

- Biserica Mănăstirii Humor, construită în anul 1530 de către marele logofăt Toader Bubuiog în timpul domniei lui Petru Rareș. Este o biserică ortodoxă, având hramurile „Adormirea Maicii Domnului” și „Sfântul Gheorghe”. Biserica a fost pictată în 1535 de echipa meșterului Toma („Toma de la Humor”);

- Biserica Mănăstirii Moldovița, cu hramul „Buna Vestire”, ctitorită de Domnitorul Petru Rareș în anul 1532. Pictura realizată în 1537 este atribuită meșterului Toma, cel care a pictat și Mănăstirea Humor;

- Biserica din Pătrăuți, cu hramul „Înălțarea Sfintei Cruci”, ctitorită în anul 1487 de către Ștefan cel Mare, Domn al Moldovei. Renumele se datorează picturii murale din pronaos, cu un subiect rar: *Cavalcada Sfintei Cruci*;

- Biserica Mănăstirii Probota, construită de către Domnitorul Petru Rareș în anul 1530, având

Mănăstirea Arbore

Mănăstirea Humor

Mănăstirea Moldovița

Mănăstirea Voroneț

hramul „Sfântul Nicolae”. Este cea mai veche biserică amintită în scrieri, fiind menționată într-o danie din 2 iulie 1398 de la Ștefan I și fratele său Alexandru. Mănăstirea a avut și rolul de necropolă domnească a Moldovei, aici fiind mormintele domnitorilor Petru Rareș și Ștefan Rareș, al Doamnei Elena Rareș și ai altor membri ai familiei domnitoare a Moldovei;

- Biserica Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou” din Suceava. Lăcașul de cult a fost început în anul 1514 de către Domnitorul Bogdan al III-lea al Moldovei și terminat în anul 1522 în timpul domniei lui Ștefăniță Vodă. A avut rolul de biserică mitropolitană între anii 1522 și 1677, având hramurile „Sfântul Gheorghe” și „Sfântul Ioan cel Nou”. - Biserica Mănăstirii Sucevița, cu hramul „Înviearea Domnului”, a fost construită între anii 1583 și 1586 de către familia boierilor Movilești în timpul domniei lui Petru Șchiopul. Ctitorul picturii a fost Ieremia Movilă, iar frescele au fost realizate între 1595 și 1596 de Ioan Zugravul și Sofronie, doi pictori moldoveni;

- Biserica Mănăstirii Voroneț, supranumită „Capela Sixtină a Estului”, este ctitorie a Domnitorului Ștefan cel Mare, construită în anul 1488, în numai 3

luni și 3 săptămâni. Biserica are hramul „Sfântul Gheorghe”. Ea se bucură de o mare faimă printre iubitorii artei medievale datorită caracteristicilor picturii sale: dominantă de albastru, realizată cu un pigment necunoscut, extrem de rezistent în timp, și scena *Judecății de Apoi*, desfășurată pe întreg peretele vestic, neîntreruptă de nicio deschidere a vreunei uși sau ferestre. În interior, se află picturi murale din vremea lui Ștefan cel Mare, inclusiv tabloul votiv al ctitorului.

Nina Florentina Cristea

TEZAU - Foaie a Bibliotecii Academiei Române. Calea Victoriei Nr. 125, Sector 1, București
COLEGIUL DE REDACȚIE
 Redactor șef:
 Petre Mihai Băcanu
 Redactori:
 Gabriela Dumitrescu,
 Lorena Popescu,
 Oana Lucia Dimitriu,
 Luminița Kövari,
 Carmen Albu
 Tehnoredactare/Prezentare grafică:
 Hașegan Ștefan Dumitru
 Gabriela Dumitrescu